

Леся Поліщук

Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

МОВА ТВОРІВ

В. ВИННИЧЕНКА ЯК ДЖЕРЕЛО ЗБАГАЧЕННЯ СЛОВНИКОВОГО ЗАПАСУ ШКОЛЯРІВ

Авторська мова Володимира Винниченка майстерно становить для дослідників мови винятковий художній інтерес.

Письменник використовує найрізноманітніші інтонаційні синтаксичні засоби, щоб надати мові потрібної тональної емоційності: тут і різні стилістичні прийоми, і майстерність „сплетіння” синтаксичних форм розмовно-народної, книжної та пісенної мови, і певні інтонаційні засоби.

Для авторської мови характерним є його активне втручання в зображення ним подій. З цієї причини досить часто ми зустрічаємось з такою будовою окремих абзаців: спочатку йде об’єктивний авторський виклад, а потім він замикає судження з цього приводу самого автора, часто у вигляді своєрідних афоризмів. Авторські висновки становлять собою за змістом ніби життєву мудрість, взяту автором з народних прислів’їв, або ж свої роздуми виведені ним з життєвого досвіду. Всі такі авторські відступи особливо зближують автора з читачем.

Методологічною засадою сучасної лексикології стало визнання системності лексичного складу мови, зумовлене усвідомленням мови як системи взаємопов’язаних частин та одиниць. Застосування принципу

системності передбачає вивчення словникового складу та слова не самого по собі, а в усіх його зв'язках і відношеннях. Системний характер лексико-семантичного рівня мови є загально визнаним у лінгвістиці, про що наголошував ще Л. В. Щерба: «Слова кожної мови формують систему... і зміни їх значень цілком зрозумілі лише всередині цієї системи» [4, с. 267]. Ідея про системний характер лексики більшою чи меншою мірою знаходила вияв у працях багатьох вітчизняних лінгвістів минулого століття і утвердилася завдяки працям П. Ю. Гриценка, Г. П. Клепікової, В. К. Павела, М. І. Толстого, О. М. Трубачова, Д. М. Шмельова та ін. Д. М. Шмельов зазначав, що найактуальнішим завданням сучасної лексикології є встановлення різноманітних системних відношень, що існують усередині будь-яких лексичних груп, а також виявлення тих об'єктивних показників, які об'єднують слова одне з одним [3, с. 14].

Одним із проявів системності лексичного складу є поділ лексики на тематичні та семантичні групи. Ф. П. Філін визнає продуктом законів і закономірностей розвитку лексико-семантичної системи мови, зумовленого ходом її історичного розвитку. Тематичну групу кваліфікує як об'єднання, основане тільки на класифікації самих предметів і явищ, і через те в тематичній групі ступінь смислового зв'язку слабший, ніж у лексико-семантичній. Елементом тематичної групи не властиві протиставлення, які є визначальними для семантичної групи. Тематична група є ширшою і її можна представити як сукупність лексико-семантичних груп [2, с. 526, 528 – 529].

Л. А. Лисиченко стверджує, що системність лексичного складу сучасної мови виявляється в усіх її елементах: в організації тематичних лексичних груп, у структурі багатозначного слова, в наявності синонімічних, антонімічних та ін. зв'язків [1, с. 12].

У мові творів Володимира Винниченка мають місце лексеми із сукупним значенням, семантичною домінантою яких є „сукупність”,

„об'єднання", „єдність", „більше ніж один". У процесі розгляду субстантивів сукупності беремо до уваги чотири тематичні групи: назви осіб (*валка, дівора, депутація, сходи, юрба*); назви тварин, птахів, комах (*згряя, птичня, товар, худоба*); назви предметів рослинного світу (*бадилля, гілля, листя, насіння*); назви конкретних предметів (*багаж:, посуд, упряж, харч*).

За чисельністю у мові творів автора є тематична група, яка об'єднує назви осіб. Широко представлена лексико-семантична група „назви класів, станів, соціальних груп населення", у якій виокремлюються підгрупи „назви простих, непривілейованого стану людей", „назви осіб привілейованого стану" та „узагальнені назви множинності представників певних соціальних груп".

Першу підгрупу становлять найменування, об'єднані спільною семою „прості, непривілейованого стану люди": *простацтво, поспільство, простолюддя, село, селянство, сход, челядь, пролетаріат, люд, робоча сила*.

Досить часто вживаються в художніх текстах такі синоніми як *простолюд* і *простонароддя* назви *голота, гольтіна*. У контексті речень із зазначеними синонімами визначається їхнє емоційно-оцінне забарвлення. Пор.: *Загуляла голота* [КС: 339].

Семантика речення „жителі села, основним заняттям яких є обробіток землі" дозволяє розглядати в синонімічному ряду лексеми: *селянство, люд, сход, хлопство, земщина, мужичва*, домінантою якого виступає збірний субстантив *селянство*. Найменуванням *люд* передається значення „основне трудове населення": *Там було багато люду, крамниці*, [КС: 549]. Поняття „присутні на зборах члени поземельної сільської громади" позначається словом *сход* [СУМ ІХ: 897], що є рідковживаним у сучасній українській мові: *Кожний вам скаже ... сход збирається його вислати на поселення* [КС: 22]. Збірний субстантив *мужичва* реалізується у системі „*мужики*,

селяни". Перебуваючи на периферії слововживання, слово належить до розмовної лексики. Ця назва функціонувала у мові початку минулого століття з негативно-оцінним значенням: *З мужичвою, з свинями тобі жити, а не в гімназії!* [Н: 245].

Лексичне сполучення *робоча сила*, що означає „робітники” розглядається як абсолютний синонім до стрижневого слова *робітництво*:... *йде віддавання проданої людської робочої сили* [КС: 396]. Збірні іменники *пролетаріат* „наймані робітники, виконують функцію стилістично-нейтрального терміна, відтворюючи колорит зображуваної епохи. Наприклад: */ як схотілись же вони! Той: „інтелігенція”, а та: „пролетаріат”* [КС: 463]. Спостерігається також вживання фонетичного варіанта цього іменника з оцінним значенням, що підсилюється означенням-характеристикою: *В комітеті кишіло різномасним пролетаріатом* " [РК: 211].

Назви осіб, що поєднуються товарицькими стосунками, представлені іменниками *товариство, компанія (кумпанія), публіка, народ, суспільство, побратимство, братство* Основною у цьому синонімічному ряду є лексема *товариство*, що має значення „коло або група людей, пов'язаних певною спільністю (походженням, становищем у суспільстві тощо)...
Спершу трохи

здержувались через Панаса, але, як було спорожнено одну квартиру чаду й почато було другу, товариство вже нічого не бачило..." [КС: 339]. Як абсолютний синонім до стрижневого слова розглядається найменування *компанія* (його фонетичний варіант *кумпанія*): *Щось заворушилось, і з-під рядна, що ним укривалась уся кумпанія, з'явилась невеличка голова* [КС: 94].

Лексеми *народ* [СУМ V: 174] і *публіка* [СУМ VIII: 382] кваліфікуються як стилістичні синоніми, оскільки вони тотожні за значенням „люди, народ, товариство”, але різняться у творах автора сферою вживання. Пор.:

Звичайно вони нальоти свої роблять у базарні дні коли за народом і не помітиши, як воно підлізе до ночов [Н: 111]. Субстантив *публіки* вживається для найменування людей, що перебувають у театрі як глядачі (*Публіка* ам *переривається: Гаркуна, Гаркуна, Задунайського?! [КС: 99]*). Особи, які спостерігаюп. за певними подіями, теж називаються публікою, причому слово береться в лапки, чим підкреслюється його переносне значення: *Вмить в „публіці“ зашамоталось, захвилювалось і раптово посунуло назад [КС: 159].*

Велика кількість людей, зібраних в одному місці, об'єднується у спільну групу — *заган народ, натовп, велелюддя, гурт* та ін. Нейтральним у цьому

синонімічному ряду є збірний субстантив *загал*, який означає „велике коло, маси людей, товариство, широка громадськість, усі“ [СУМ III: 67]. Поняття „велим неорганізоване скупчення людей; стовпище“ [СУМ V: 215] передається іменником *натопи* *Ач, прийшли, хоч і натовпу немає [Н: 111].*

Потрібно зауважити, що у творах В.Винниченка із лексем на позначення сукупності осіб, що прислугуюють (*прислуга, служба, двірня, челядь, лакейство*), найчастіше вживається слово *челядь* „дворові: люди, які жили й працювали в поміщицькій садибі панська прислуга“. У певному контексті значення збірного іменника конкретизується означенням, чим передається особливість вживання цього найменування в усному мовленні, а також його оцінне значення „панська прислуга“ (пор.: словосполучення *біла челядь*): *Оповідали, що по всіх „кімнатах“ у всеї „білої“ челяді було зроблено великий трус... [КС:292].*

Не можна оминати увагою і синонімічні іменники, що означають сукупність людей за родинними стосунками. Із субстантивів *сім'я та родина*, які мають ідентичне значення „група людей, що складається з чоловіка, жінки, дітей та інших близьких родичів, котрі живуть разом“, письменник частіше використовує найменування *родина*. Це

спостерігається навіть у послідовно розташованих реченнях, наприклад, у творі „На лоні природи”: *...жив ...Петро ...Бутель з своєю родиною. Родина була чималенька: двоє більшеньких, двійко меншеньких і троє чи четверо зовсім маленьких* [КС: 728].

Отже, в авторській мові, у мові персонажів творів Володимира Винниченка засвідчено широкий спектр найменувань сукупної множинності осіб та предметів, семантичний обсяг яких реалізується у кількох типах та виявляється у різних виражальних можливостях аналізованих субстантивів.

Література

1. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови. Семантична структура слова / Л. А. Лисиченко. – Харків : Вища шк., 1977. – 129 с.
2. Филин Ф. П. О лексико-семантических группах слов / Ф. П. Филин // Езиковедски изследованиа в чест на акад. Ст. Младенов. – София : Издание на българската академия науките, 1957. – С. 523–538.
3. Шмелёв Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики / Д. Н. Шмелёв. – М. : Наука, 1973. – 280 с.
4. Щерба Л. В. Опыт общей теории лексикографии / Л. В. Щерба // Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. – Л. : Наука, 1974. – С. 265–304.
5. Німчук В. В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови / В. В. Німчук. – К. : Наук. думка, 1992. – 414 с.
6. Історія української мови. Лексика і фразеологія / В. М. Русанівський, В. О. Винник, В. Й. Горобець та ін. – К. : Наук. думка, 1983. – 743 с.

Список використаних джерел

1. Гр. - Словник української мови. Упорядкував, з додатком власного матеріалу, Борис Грінченко. - К., 1907-1909. - Т.1-4.
2. КС - Винниченко В. Краса і сила: Повісті та оповідання. - К., 1989.
3. Н - Винниченко В. Намисто. - К., 1989.
4. СУМ - Словник української мови - К.: Наук, думка, 1970-1980. - Т. 1 -11.